

25.86x31.27	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	12/2024	92596192-3
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

פרופ' מנחם בן ששון
צילום: נתי שוחט, פלאש 90

מנהיגות מסוג אחר

שירי שבח לדיין ונגיד בקהילת קהיר שמתפרסמים לראשונה, לצד סקירות פעולותיהם של מנהיגות ומנהיגים שאינם רבניים באשכנז, מציגים פנים נוספות של מנהיגות יהודית בימי הביניים. ספר יובל לנגיד האוניברסיטה העברית / **כרמיאל כהן** /

ובתוכה איש אחד ואין לו שני בנדרבתו וענוותו / ויושרו ואמונתו, / הוא הדיין ר' מנחם בן החסיד ר' יצחק זק"ל עמוד החסידים / ויסוד הפעלים הנכבד דים, / ים הנדבה / ובעל נפש נדיבה". בראש שיר אחר, שכתב ר' יהודה אלהריזי לכבוד ר' מנחם, הוא כותב: "ואלה עשיתי לר' מנחם דיין מצרים / אשר אין כמוהו נדיב ידיים ונקי כפיים". אליצור מציינת ש"כדרכו של אלהריזי, התכונה העיקרית המעניינת אותו, משורר נודר המתפרנס בעיקר מתשלום המהוללים על שיריו, היא הנדיבות".

משורר אחר שכתב שיר שבח על ר' מנחם הוא ר' ידותון הלוי החבר בן לוי, שהיה חזן בית הכנסת השאמי בפסטאט באותה תקופה. ר' ידותון, שהיה תלמיד חכמים, מציין בעיקר את גדולתו בתורה של ר' מנחם, וכך הוא כותב: "חיד דורו ביופיו ושכ" לו / המיוקר מפנינים, דורש טוב לעמו / כמו עצר האסונים [=מרדכי], בתורה מפעניח כירד [=משה רבנו] / שהוריד לוחות אבנים, ובמקרא הוא מתקן / כסופר נין אהרונים [=עזרא הסופר], בתרגום הוא מתרגם / כמבארי הצפונים, במשנה כרבי המקודש / אשר חיבר סדרים המכוונים...". ועוד הוא מונה חיי בורים נוספים שר' מנחם בקי בהם ומתאר אותו כרב המלמד את תלמידיו בסבלנות, וכמי שפונים אליו בשאלות והוא נוהג כמנהג הגאונים ומשיב כהלכה. גם אחיו של ר' ידותון, ר' משה הלוי, כתב שירי שבח לכבוד ר' מנחם שעולה מהם דמותו כמנהיג, וכך הוא כותב בין היתר: "אודה מלכי וקדושי / מעוזי חיי ומבטחי, אשר על כל הרים ראשי / בני גיד להצליחי, מנחם משיב נפשי / מחמד עיני גן רוחי, שבחו יענו פרויים / פרי צדיק עץ חיים...". מן ההמשך עולה שר' מנחם אהוב על קהלו וכולם שואפים לקבל את פניו ולכבדו בשיריהם.

נים אליהם מפני חשיבותם". מהיכרותי עם פרופ' בן ששון אומר שהוא נגיד שמדבר נגידים.

גאון ונדיב וסבלן

שני מאמרים בספר מתכתבים, בנוסף על תוארו של בעל היובל, גם עם שמו ושם משפחתו: מאמר זה של פרופ' שולמית אליצור, "קחה שיר, מנחם נגיד": שירים לכבוד הנגיד והדיין מנחם בן יצחק בן ששון, ומאמרו של פרופ' מרדכי עקיבא פריי דמן, "שאלות ותשובות לר' יצחק בן ששון ולבני נור' מנחם". ר' מנחם שבו עוסקים מאמרים אלה הוא הדיין ר' מנחם בן יצחק בן ששון, שפעל בקהיר במחצית הראשונה של המאה ה-13, במחצית של רבי אברהם בן הרמב"ם. בכך מתכתבים מאמרים אלה גם עם אחד ממחקריו של פרופ' בן-ששון: בית הרמב"ם בהנהגת קהילות ישראל במזרח. ר' מנחם היה גם הוא בשלב מסוים "נגיד" כמו רבי אברהם, כלומר ראש הקהילה היהודית כלפי פנים וכלפי חוץ, מול השלטונות.

פרופ' אליצור מציגה במאמרה כמה שירי שבח שנכתבו לכבוד ר' מנחם על ידי כמה משוררים, כאשר כל אחד מהם מבליט זווית אחרת באישיותו, "ורק מצירוף כל השירים יחדיו אפשר לשרטט את דמותו במלואה". ר' יהודה אלהריזי מציין את הנדיבות, וכך הוא כותב: "ועברתי בארץ מצרים..."

מנחם הוא מנהיג מן הסוג המשתף. הוא מאיר פנים לפונים אליו, רחוק מדמות המנהיג הבורד והמתנשא. תכונה זו באה לידי ביטוי הן בפועלו בתחום החינוך, הן בפועלו בתחום המחקר, הן בתפקידיו בתחום הניהול האקדמי. כך כותב פרופ' ישראל יעקב יובל במאמרו "רצוי לרוב אחיו ודורש טוב לעמו": מנחם בן ששון כמנהיג אקדמי. מאמר זה מצוי בפתח הספר "שמעו כי נגידים אדר: עיונים בתופעת המנהיגות בקהילות ישראל בימי הביניים", ספר יובל לכבוד פרופ' מנחם בן-ששון, נגיד האוניברסיטה העברית בירושלים ולפני כן הרקטור והנשיא שלה, בהגיעו לשיבה.

הביטוי "שמעו כי נגידים אדר" לקוח מספר משלי (ח, ו). נראה שהכוונה היא להתכתב עם תוארו של פרופ' בן-ששון ועם תחום המנהיגות שהוא נושא הספר, אך לא מצאתי בתוך הספר הסבר לשמו. מכיוון שהעורכים הניחו מקום להתגדר בו, אציין את דבריו הנאים של רבי יונה אבן-ג'נאח בספר השורשים שלו, בשורש נג", שמסביר את משמעות התואר הזה. לדי עתו, משמעות השורש נג"ד היא "נכחו ולפניו", והוא ממשירי: "ומן הענין הזה נקרא הראשון נגיד, וְאֵתָהּ תְּהִיָּה לְנִגְיָד" (שמואל-ב ה, ב), מפני שהכל שמים פניהם עליו ופונים אליו בכל הדברים". רד"ק בספר השורשים שלו הלך בעקבותיו וכתב: "וכן נקראו מזה הדברים הטובים וההכמות 'נגידים', מפני שהכל פרי

שמעו כי נגידים אדר: עיונים בתופעת המנהיגות בקהילות ישראל בימי הביניים
עורכים: נחם אילן, חגי בן שמאי ומרים פרנקל
מכון בן צבי ומאגנט, תשפ"ד, 650 עמ'

7.32x30.45	2/2	עמוד 21	מקור ראשון - שבת	12/2024	92596191-2
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

בעוד ששיר השבחה של ר' יהודה אלחריזי כבר פורסם, שירי השבחה של ר' ידותון ואחיו ר' משה מתפרסמים לראשונה במאמרה של אליצור, אשר פענחה את כתבי היד ואף ניתחה ופירשה את השירים. וכך היא מסכמת: "סקרתי שירי שבחה של שלושיה משוררים, אחד ספרדי ושניים מצרים, המתארים את דמותו של ר' מנחם הדיין והנגיד, וכל אחד מהם מצייר את המהולל מזווית שונה... דמותו רבת הפנים של ר' מנחם בן יצחק בן ששון, הדיין והנגיד, עולה מתוכם במלוא יופיה".

מחלוקת האמנות בבית הכנסת

אציג בקצרה שני מאמרים מתוך הספר, המ' תארים דגמי הנהגה בקהילות אשכנז בימי הביניים שלא זכו עד כה למחקרים מעמיקים. האחד הוא מאמרה של פרופ' אלישבע באומגרטן, "ראשי הקהל וראשות הקהל: קווים לדמותה של שכבה חב'רתית באשכנז בימי הביניים". באומגרטן אינה עורקת ביחידים שהנהיגו את הקהילות אלא ב"שכבת האליטה", ובוחנת את משפחותיהם של המנהיגים הידועים "כולל הנשים, והחשיבות של נשים אלה להבנת סדרי החיים הקהילתיים". לדבריה, "התמונה של השכבה החברתית שהנהיגה את הקהילה מורכבת ומגוונת הרבה יותר מזו שבדרך כלל באה לידי ביטוי בספרות המחקר, שמתארת את ההנהגה כהנהגה גברית תורנית".

ועוד היא כותבת על פי מקורות שהיא מציגה: "כדי להבין את הנהגת הקהילה היהודית בימי הביניים באשכנז יש לקחת בחשבון את פעולותיהם לא רק של הרבנים החשובים, אלא של גברים ונשים שהיו חלק מהשכבה האמידה בקהילה, ששילמו וננו את מבני הקהילה, עסקו במשא ומתן מול השלטונות ועזרו להתנהלות הכוללת של הקהילה".

המאמר השני הוא של פרופ' אפרים שהם שטיינר ופרופ' אליזבת הולנדר, "הנהגה לא־רבנית בקהילה היהודית של קלן בימי הביניים". לדבריהם, "בעוד מקומם של בעלי ההשכלה הרבנית בתשתית הארגונית של הנהגת הקהילות באשכנז נידון במחקר בהרחבה, המידע על ההנהגה הלא־רבנית הוא מוגבל יותר ונזכר בכתבי הרבנית הקדומה רק בעת שזו השיחה לפי תומה. בניגוד לעילית הרבנית שעברה בהדרגה מתרבות שבעל פה לתרבות כתובה, ההנהגה הלא־רבנית כמעט לא הותירה אחריה כתבים". ולמרות זאת, מחברי המאמר מציגים כמה עימותים בין ההנהגה הלא־רבנית בקלן ובין רבנים ידועים.

העימותים המוצגים במאמר הם בענייני ליטורגיה (השמטת פיוטים מן התפילה), כשרות, ואומנות בבית הכנסת – תגלפי אבן בדמות אריות ונחשים שעוטרן את החלונות בבית הכנסת בקלן, ומחזורי תפילה מאוירים בבית הכנסת. בנושא האומנות כתבו שהם שטיינר והולנדר: "הנהגת הקהילה היהודית בקלן ראתה את ייפוי המרחב המקודש ועיטרו באור שונה מזה שראו עמיתיהם הרבנים מערי שו"ם – שפייד, וורמס, מייניץ". ולמרות הביקורת הרבנית הנוקבת, "הנטייה לעטר ולייפות את בתי הכנסת ותכולתם התפשטה באשכנז, בייחוד במזרחה, כשם שעטור מודורי התפילה נפוץ תוך פרק זמן קצר בכל רחבי אשכנז מאמצע המאה השלוש עשרה ואילך".

בספר נקבצו מאמרים רבים נוספים ומגוונים מאת ידידיו ותלמידיו של מנחם בן־ששון: על הקראים באלכסנדריה בתקופה הממלוכית, על נשים יהודיות בחצר הסולטאן העות'מאני, על מנהיגי המגורשים בדרום איטליה, על התגבשות ההנהגה של יהדות תימן בימי הביניים ועוד.

יש לציין גם את הדברים האישיים הנאים שכתבו בתו ושני בניו של מנחם בן ששון, במאמר "מוסר אביך, תורת אמך: תלמוד ומעשה בבית הורינו". ●